

Viking települések

Az épített környezet humánökológiája

Speciális kollégium

Fleischer Tamás

Szociológiai intézet

ELTE TTK Társadalom-földrajzi kar

Készítette: Horváth Balázs
V. éves geográfushallgató
Budapest
2004 Február

Az első bevándorlók

Észak-Európában, – az utolsó jégkorszakot követően, amint a jég ismét visszahúzódott északra –, a skandináv-félszigetre megérkeztek az első bevándorlók, hogy birtokba vegyék a hatalmas kiterjedésű földterületeket. Legelőször, mintegy 13 000 éve, a mai Dánia területe szabadult fel a jégtakaró alól, így ez a rész népesedhetett be elsőként. Nem kevesebb, mint 5000 évnél kellett elteltetnie ahhoz, hogy Skandinávia nagy része alkalmassá váljon a letelepedésre. Az ekkoriban érkezett telepések voltak minden bizonnyal a későbbi, viking kori lakosság ősei.

Viking kor előtti települések

Ebből az időszakból csupán két települést szeretnék kiemelni.

Az egyik **Eketorp**, melyet a mai Svédország keleti partjaihoz közeli Öland szigeten tártak fel a régészek. Összesen 16 körkörös rendszerben épített erődöt azonosítottak, de Eketorp az egyetlen ezek közül, melyet teljes egészében feltártak.

A települést 300-ban építették fel és száz évig csak időszakosan használták. Körülbelül 400 tájékan kőfallal kerítették körbe, valamint 53 épülettel is gazdagították. Körülbelül 150-200 lakója volt, akik megközelítőleg 12 tanyán éltek. Erőd néven ismert, de valójában mezőgazdasági funkciójú település volt.

A lakosság vadászattal, halászattal, földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozott. Nyáron az időjárás megengedte, hogy az állatokat legeltessék, de télen, az idő hidegebbé válásával istállóban tartották őket. Szarvasmarhát, lovat, juhot és sertést egyaránt neveltek, a természetű növények közül az árpa, rozs, zab és a búza volt a legfontosabb. A település 700 környékén elnéptelenedett, de háromszáz évvel később újra lakottá vált. A település épületei és a körülölelő fal egyaránt mészkőből készült, melyet közvetlenül a felszín alól bányásztak. Az erőd teljes alapterülete 5000 m² volt, melyről három kapu nyílt. A házakat a kör alakú kőfal belső oldalán, annak teljes hosszában, egymás mellett helyezték el sorban, valamint a terület közepére is helyeztek egy nagyobb tömböt. A keleti kapu közelében egy kút is működött, mely a teljes lakosságot el tudta látni.

Eketorpot a régészek teljes egészében rekonstruálni tudták, ugyanis igen jó állapotban őrződtek meg maradványai.

A másik legnevezetesebb település a korból **Helgö**, amely Eketorptól északra, a Mälaren-tó egyik szigetén jött létre. Helgö (jelentése szent sziget) néhány épületegyüttesből állt a sziget északi részén található teraszokon. A hosszúkás faépületek egy része lakóépületként funkcionált, másik része különféle műhelyekként. Egyidejűleg nem lakták valamennyi épületet, egyszerre mindig csak kettőt. Közel négyszáz éven át lakták, meglehetősen a lakosság fluktuációja miatt sosem túl jelentős számban.

A sziget délkeleti sarkához közel található dombtetőn egy erőd maradványait is feltárták, továbbá ennek közelében – keleti oldalán – és a sziget északi részén temetőket találtak. Az erőd és a temetők kora azonban nem esik egybe a településével, annál régebbiek, a vaskorból származnak.

A települést a kereskedelmi- és kézműipari funkció keltette életre, nem sokkal a viking kor előtt. Minderről a szép számban talált bronzékszerek, melltűk, öntőformák tanúskodnak. A helyi mesterek fegyvereket, különféle szerszámokat és háztartási eszközöket készítettek, melyekhez a szükséges vasércet északabbi területekről szállították. A település szerteágazó kereskedelmi kapcsolatainak ékes tanúbizonysága a leletek gazdagsága. Számos, 5.-6. századból származó római aranyérmét, egy díszes püspöki pásztorbotot, de még Buddha

szobrot is találtak a régészek. A település azonban nemcsak kereskedelmi és kézműipari központként funkcionált, hanem kultikus pogány vallási jelentősége is volt.

A viking kor kezdete

Viking kornak, a 9.századtól a 11.századig terjedő, megközelítőleg 300 éves időszakot tekintjük. A korszak kezdetének – különös módon – évre pontos dátuma van, ugyanis az angliai Lindisfarne kolostora ellen intézett támadás évét (793) számítják annak. Az időszak végének pedig a 11.századot tekintjük, amikor valamennyi skandináv ország felvette a keresztény vallást. A köztudatban, – persze tisztelet a kivételnek – vikingekként tartják számon, az ismert, szarvakkal ellátott sisakot viselő embereket, de ez bizony súlyos tévedés. A szarvas sisakokat észak-germán népek hordták és bronzkori eredetűek, tehát sokkal régebbiek a viking kornál.

A viking települések jellemzői

A legnagyobb számban használt építőanyag a fa, valamint a tőzeg volt. Ez utóbbit elsősorban a mai Norvégia területén használták. A települések alaprajzában nem találunk túlságosan nagy változatosságot, többségében a négyszögletes forma vált elterjedté. A házak sokféle hosszúságban épültek, egyik-másik a 80 métert is elérhette, de jellemzően keskenyek, voltak. A szélességet a tetőgerendák méretei határozták meg. A keresztgerendákat az épület hosszában két sorban végigfutó oszlopokkal támasztották alá. A két sor oszlop az épületet három részre tagolta: egy középső széles főhajóra és két keskeny oldalhajóra. Népszerű megoldás volt továbbá, hogy a falba építették az oszlopokat, és erre fektették a tetőgerenda két végét. Ezzel a módszerrel osztatlan belső teret nyertek, amely nagyon jellemző volt a viking házakra. A szerkezetet tekintve, a tehetősebb rétegek házai is többnyire ugyan ilyen módon lettek felépítve, a különbség csupán a berendezés gazdagságában és az alapterület méretében volt (Graham-Campbell).

Dániában, az építkezésekhez felhasznált alapanyagokként lombhullató erdők fái szolgáltak, de északabbra, Svédország és Norvégia területén már sokkal inkább – természetföldrajzi okokból – a tűlevelű, puhafák. A Skandináv-félszigeten ugyanis már csak a déli területeken találhatunk foltokban tölgyerdőket, uralkodóan fenyőfélék fordulnak elő a magasabb szélesség és az ebből fakadó alacsonyabb hőmérséklet miatt.

A falakat alkotó gerendákat vízszintesen egymásra rakták és a sarkoknál összeillesztették a következő módon: az egyes darabok nyaka, röviddel a végük előtt mindkét oldalon ki volt vájva, azért, hogy oda illeszkedjen a rá 90-fokban fektetett másik fal gerendája. Így jött létre az építkezésben, mai napig igen népszerű téglalap alakzat. A darabok tehát egymás közé lettek illesztve, amit méretre faragással tettek lehetővé. Ezt a típust gerendaházakként szokták emlegetni. A házak falainak legalsó gerendái alatt kőből rakták ki a küszöbgerendákat, melynek az volt a funkciója, hogy megakadályozza a fa érintkezését a nedves földdel, ugyanis ez gyors úton a fa elrohadásához vezetett volna. A küszöbgerendára fektették a deszkából készült padlózatot is.

A tetőt zsúpszalmával, tőzeggel, vagy zsindelemmel fedték le, kéményt viszont nem építettek, így a kiszálló füst a réseken keresztül áramlott ki. A berendezés egy átlagos életszínvonalon élő család esetében nem volt több egy tűzhelynél, – mely a ház közepén állt rendszerint – és a falak mentén teljes hosszában elhelyezett padoknál. A padok kettős funkciót tölthettek be: nappal székként használták, este aludtak rajtuk. A lakótérben szorítottak helyet az állatoknak

is, szintén kettős okból. Egyrészt „fűtésként” szolgáltak, másrészt így nagyobb biztonságban tudhatták őket a vadállatoktól és rablóktól. A vidéki házakban a termést is a házon belül tárolták. A padlózat egyszerűen döngölt földből állt. A nappali világosság beengedésére kisméretű ablakokat vágtak a falba, az ajtó pedig vastag fából készült és zárható volt.

A viking városok megjelenése

A városok kialakulásában szerepet játszó, legfontosabb ösztönző tényezőnek a kereskedelmet tekinthetjük. A települések létrejöttére és fejlődésére elsősorban a kereskedelmi úthálózat kiépülése hatott serkentően. Ezen útvonalak mentén jöttek létre az első, komolyabb, népesebb városok. Korábbi időkben többnyire csak falvak jellemezték a településhálózatot.

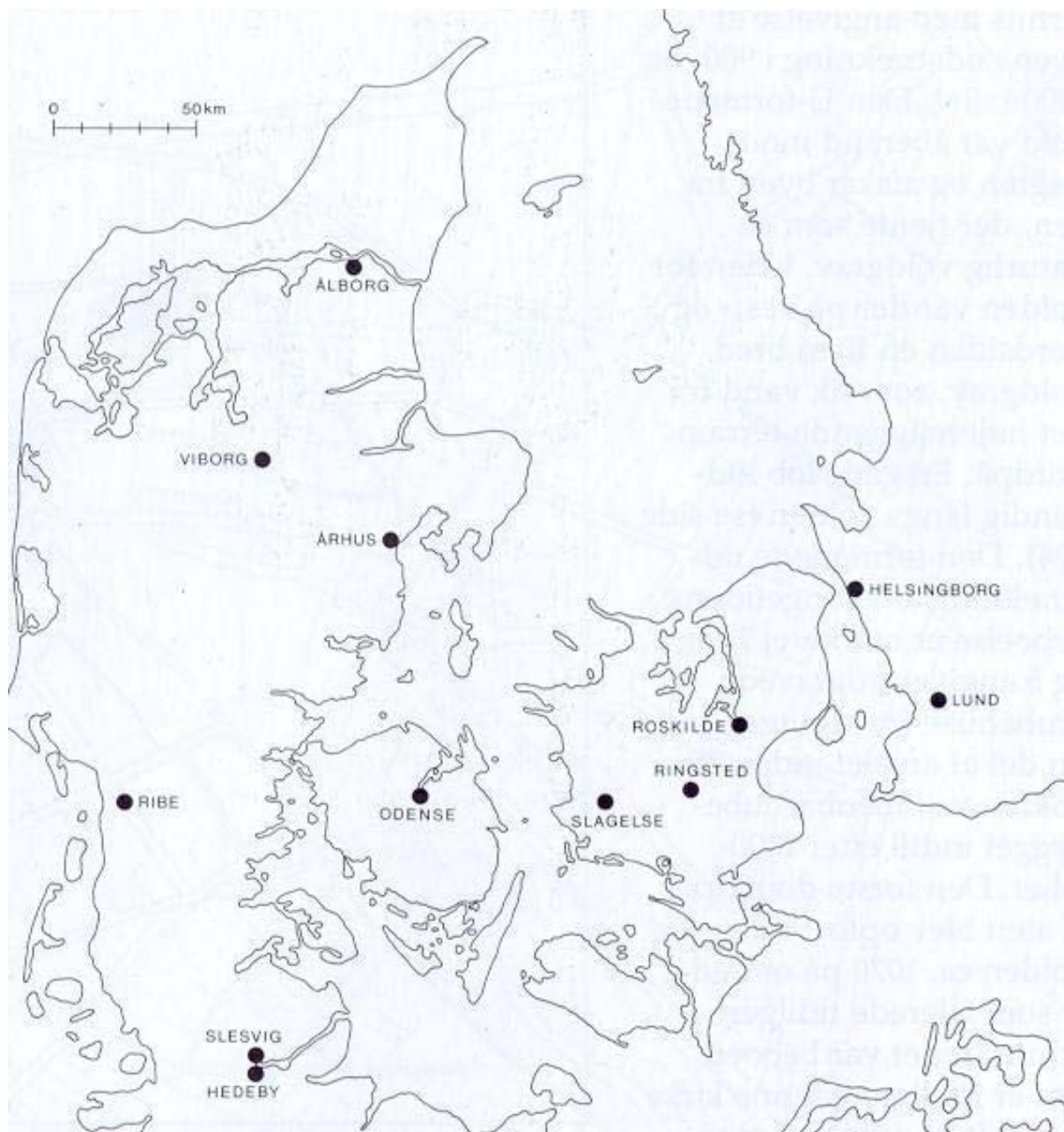
A 8. századot megelőzően alig beszélhetünk városfejlődésről, holott a feltételek erre már teljesen adottak voltak sok helyen. Ennek egyik oka, hogy korábban nem beszélhettünk rendszeres, intenzív és sokfelé ágazó kereskedelemről. A másik ok pedig, hogy eddigre még a királyi hatalom sem tudott annyira megerősödni, hogy tömegesen városokat tudhattak volna alapítani. Miután ezek a feltételek teljesültek, a városiak száma fokozatos növekedésnek tudott indulni.

A városok egy része spontán módon jött létre, kereskedelmi útvonalak metszéspontjában. Többségüket azonban maga a király, vagy nagybirtokosok alapították, mégpedig azért, hogy a kereskedelemben előforduló árucikkekre vámot szabjanak ki. A korai városok lakói elsősorban kereskedelemmel és kézművességgel foglalkoztak, míg a földművelés szerepe kisebb jelentőséggel bírt. Viszonylag kis alapterület, de nagy népsűrűség jellemezte az első városokat.

A városok szerkezetét faházak kisebb elkülönült csoportjai rajzolták ki. Az épületekhez kert is tartozott, melyeket kerítéssel választottak el egymástól. A kertben a lakóházon kívül több kisebb épület is helyet kapott. Érdekesség, hogy a városi lakosság fő tevékenységét ugyanúgy a kézművesség és halászat jelentette, mint a falusi népesség esetében.

Viking telepések nemcsak a félszigeten, hanem Angliától, Írországtól, Izlandon és Grönlandon át Amerikáig alapítottak városokat. Számptalan települést, erődöt hoztak létre, melyek alapos számbavétele meghaladja jelen dolgozat kereteit, ezért szeretnék csak a félszigetről kiragadni három ismertebb települést példaként, és ezeken mutatnám be a legfontosabb jellegzetességeket.

Az alábbi térkép, a legnépesebb viking településeket jelöli a Jütland-félszigeten és annak szűkebb környezetében.

Hedeby

Viking Skandinávia történelmében az egyik legismertebb kereskedelmi és ipari központ, a Jütland-félsziget déli részén található Hedeby, vagy ahogy ónémet források emlegetik, Haithabu. A terület Dániához tartozott korábban, de ma már Németország része.

A tenger felől érkező viharok elől védett, biztonságos kikötőben alakult ki a város. Alapításának pontos dátuma nem ismert, körülbelül a 9.század elejére datálják egy 800-as évek legelejéről származó írásos forrás alapján. A várostól délre feltártak egy kisebb, korábbi, 8.század közepéről származó települést is.

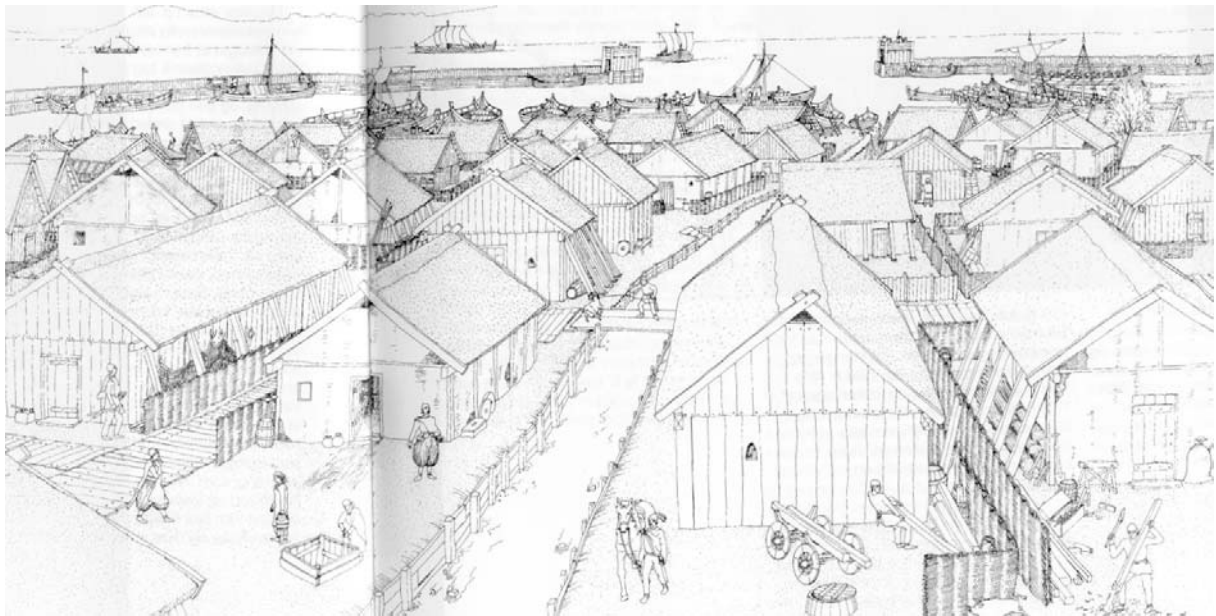
A hivatlan vendégek ellen mintegy negyven láb magas sáncot emeltek, mely félkörívben ölelte körül a várost, míg a másik oldalon végig a vízfelület jelentette a határát. A forgalmat a sánc északi és déli oldalán található kapukon keresztül bonyolították le. A település alapterülete 60 holdra rúgott, amely körülbelül 1500 lakosnak szolgálhatott otthonul. Méretei

az észak-európai központokéhoz képest igen jelentősnek mondhatók, de semmiképp sem összevethető mondjuk a mediterrán térség hatalmas kereskedővárosaival. A híres arab utazó Ibrahim al-Tartusi is eljutott ide és leírásaiból valamelyest képet kaphatunk a városról és az ottani életről. Feljegyzéseiben kitért többek között arra, hogy a lakosság fő tápláléka a hal, valamint hogy a város megjelenés és pompa tekintetében korántsem összevethető azon térség városaival, ahonnan ő érkezett, vagy amiket látott utazásai során. A város területét keletnyugati irányban egy patak szelte ketté, de az ivóvíz szükségletet döntően nem ez, hanem több kút szolgáltatta. A védelemről az északi oldalon elhelyezett, szintén sánccal megerősített erőd gondoskodott.

Az egyes telekrészeket árkok és fakerítések határolták, rajtuk téglalap alaprajzú házak álltak. Az utcákat faburkolattal látták el, melyre azért volt szükség, mert időnként elöntötte az árvíz a települést. Néhol lépcsőkön lehetett megközelíteni a vizet, melyek alján faemelőket húztak fel. A parton számos mólót és gátat építettek ki, hogy a hajók biztonságosan ki tudjanak kötni.

Hedeby a szomszédos településekkel napi, intenzív kereskedelmi kapcsolatban állt. Kiemelt jelentőségű központ szerepét töltötte be a 9-10. századi kereskedelemben Európa keleti és nyugati fele között. A legfontosabb importcikknek keletről a selyem és az ezüst számított, nyugatról a bor, valamint a lávaközet, melyből kőszőrűkővet készítettek.

Hedeby városát, folyamatos gazdagodása révén egyre gyakrabban érték mind nagyobb és nagyobb támadások, mely közül az utolsó – szláv népek által intézett – rajtaütés 1066-ban a település pusztulásához is vezetett.

A fenti rajz Hedeby egy hétköznapját mutatja. Látható a sánc, mely a vízbe is benyúlt, valamint a jellegzetes faházak, fával kirakott utak és árkok. A kép jól mutatja, hogy milyen szoros csoportokban helyezkedtek el az egyes háztömbök.

Ribe

A Jütland-félsziget nyugati oldalán feküdt, a Ribe folyó északi partján, a szintén Ribe nevet viselő és majd 300 éven át központi szerepet betöltő kikötőként üzemelő város. A település az észak-dél irányban haladó szárazföldi, és a vízi útvonal kereszteződésében alakult ki. Magját

úgy 700 környékén csak néhány falu jelentette, melyek a helyi és helyzeti energiáknak köszönhetően igen nagy vonzóerőt jelentettek; így rövid idő alatt gyorsan növekedett a népességkoncentráció. Kezdetben csak a nyári hónapokban lakták, ideiglenesen a vásárok idején. A piactól nem messze délre egy kisebb település kezdett kialakulni, mely később központtá vált, és amely köré a település a továbbiakban szerveződött.

A 8.században vásártartási joggal ruházták fel, amit követően hamar a Skandinávia és Nyugat-Európa közti kereskedelem fontos csomópontjává fejlődött. Védelmi rendszere mégis meglehetősen későn, csupán kétszáz évvel később alakult ki. Ezt a funkciót vizesárokkal ellátott földsánc töltötte be.

Ribe különlegessége, hogy itt a kereszténység igen korán megjelent. Első püspökét 948-ban szentelték fel. Ezzel funkciója és így jelentősége tovább bővült, ugyanis nemcsak kereskedelmi központ, hanem egyben egyházi is lett. Megalapításától fogva a mai napig folyamatosan lakott település, amely egyedülálló jelenség Skandináviában. Annyi változás történt mindössze, hogy a lakosság a folyó túloldalára költözött, és az új rész középpontjában emelt katedrális mindmáig áll.

Birka

Birka városa a Mälaren-tóban elhelyezkedő Björkö-sziget egyik leghíresebb települése. A város alapterületét többszörösen meghaladó méretű temetőket tártak fel a település környezetében. Számukat majd háromszázra teszik, de ezek közül csak százat tártak fel egyenlőre. A sírokban talált leletek – rendkívüli gazdagságuknak köszönhetően –, nagyban hozzájárultak ennek a kornak az alaposabb megismeréséhez.

A város fából készült házait itt is védősánc vette körül és „csatolta” a vízparthoz. A vízpart mentén létesített, sánccal elkerített építkezési forma – mint az előbbieken is láhattuk – jellemzője volt a viking városoknak. A sánc Birka esetében a déli oldalon, egy magaslaton kialakított erődben végződött, közvetlenül a tóparton. A város, fénykorában 13 hektár kiterjedésű lehetett körülbelül, ahol a házcsoportokat elválasztó átjárók mentén árkokat is létesítettek. Telkenként egy-két kisebb faház és hozzá kapcsolódó néhány melléképület foglalt helyet. Fa-, zsúp,- és tőzegtetős háztípusokat egyaránt meg lehetett találni Birkában.

A lakosság kéz-, és ötvös művességgel, valamint fémmegmunkálással, vagy különféle állatbőrök kikészítésével foglalkozott. A város népességszáma, annak maximuma idején körülbelül 900 lehetett. Nagy számban idegenek is lakták, akik főleg keletről érkező kereskedők voltak. A Bizáncból érkező ezüst és selyem itt leginkább észak Skandinávia területeiről érkező prémre, tollra lett cserélve. Birkát szoros kereskedelmi szálak fűzték össze Hedeby városával.

A település elnéptelenedésének okai tisztázatlanok. Nem találtak erőszakra, pusztításra utaló jeleket, ezért a régészek feltételezik, hogy az okot a földrajzi fekvésben kell keresni. A viking korban a Mälaren a Balti-tenger kiöblösödése volt, melyet csak délkeletről egy keskeny csatornán lehetett megközelíteni vízi úton, azonban az öblöt egy földnyelv zárta el, amelyen át kellett hordani a hajókat. A vízszint csökkenésével és a szárazföld kiemelkedésével ezt egyre nehezebben tudták kivitelezni. Létezett egy másik út is megközelítésére, ám az számtalan zátonnyal volt teletűzdelve és valójában nem is Björköre hanem északabbra, Sigtuna városához vezetett. Lehetséges tehát, hogy Birka nehéz megközelíthetősége miatt vesztette el gazdasági súlyát, majd ezt követően népességét is.

Így fest napjainkban az egykori Birka városának helyét adó, Mälaren-tóból kiemelkedő, Björkö sziget.

Felhasznált irodalom

<http://www.gimpster.com/danish/kongemagt/militaer.php#kanhavekanalen>

<http://www.raa.se/birka/index.asp>

<http://www.gimpster.com/danish/kongemagt/byer.php>

<http://www.asatru.de/hedeby.htm>

C.Batey, H.Clarke, R.I:Page, N.S.Price: A viking világ atlasza. Magyar könyvklub, Budapest, 1994.